

СЕБЕЖЕРТВАТА — ВИСШ ХУМАНИЗЪМ

Христо Йорданов

Човек, който се страхува да
умре, се страхува и да живее.
Артур Милър

Времето след арестуването на Никола Вапцаров до неговия разстрел поставя с пределна яснота въпросите за смисъла на човешкия живот и непреодолимата потребност от саможертва, за гражданската доблест, за достойната смърт, за другарството и нравствената чистота на една личност, която влиза завинаги в паметта на народа. . . Към този последен и трагичен период от жизнения и творчески живот на поета ще има да се връщат тепърва неговите изследователи, защото този върховен етап доразкрива многостранно и по неповторим начин истинския подвиг на твореца-комунист.

Както се знае, Вапцаров бива арестуван на 4 март 1942 г., към три или четири часа рано сутринта, заедно с малкия му брат Борис и братовчеда им Любчо Везев. Предната вечер те са имали среща у дома на поета (ул. Ангел Кънчев 37) с Цвятко Радойнов и са стояли до 11 часа през нощта. Много често Вапцаров е бил принуждаван да спи по чужди квартири, за да загуби полицията следите му. Това отсъствие от дома му започва по-често от началото на м. септември 1941 г., когато Вапцаров поема длъжността ръководител на специалната (минно-поддривна) дейност при ЦК на БРП(к). Оттогава той става професионален революционер, изпълнявайки решението на партията.

В трамвая, по пътя към Дирекцията на полицията, Вапцаров прави опит да избяга, но безрезултатно. Първите три дни поетът е в една килия с брат си. На третия ден ги разделят и с него се вижда едва на процеса. За два-три дни в килията на Вапцаров попада Кънчо Н. Иванов, който е укривал Цвятко Радойнов в дома си на бул. „Сливница“ 177, където е идвал и поетът като партисен функционер. Дълго време, когато агентите са „обработвали“ поета, той е бил сам в килия. След повече от два месеца „самота“, на 24 май с. г. в поетовата килия бива „докаран“ Живко Живков. В Дирекцията на полицията двамата прекарват месец и половина, през което време, по за няколко дни или седмици, водят за-дружен живот с Нино Лазаров, млад работник от фабрика „Платно“, с друг млад работник от „Електрометал“ и с един ученик от Машинно-техническото училище в София. От 26 юни Вапцаров бива откаран в Централния столичен затвор в една килия с осем души, един от които е Младен Исаев. На 6 юли започва процесът, продължава 5 дни и чак на 23 юли с. г., в 11 часа сутринта, председателят на съда прочита смъртната присъда на Вапцаров и неговите другари, а вечерта, в 21 часа, в стрелбището на ШЗО в кв. Лозенец шестимата комунисти биват разстреляни. . .

Трагедията на поета трае 142 дни. Тези драматични денонощия са били страш-ни и безмилостно жестоки. Вапцаров е бил подлаган на зверски мъчения по всички

гр вила на фашистката инквизиция. Останалите живи другари на поета помнят неговата неотразима вътрешна светлина и духовната му младост. Помнят готовността му да поеме вината на другите, за да ги оправдае пред съда. Запомнили са и мъченията му. . . Сашо Стоянов разказва за последната си среща с автора на „Моторни песни“ и е удивен от изключителната последователност, с която Вапцаров гледа на своя партийен дълг. Дълг, който е бил най-важната му жизнена задача. В своя спомен Стоянов споделя и личното си преживяване, предизвикано от внезапната му среща с поета в Дирекцията на полицията, по време на „активния“ разпит: „Мисля, че това беше на третия или на четвъртия ми разпит. Около 8 часа вечерта ме поведоха към една от инквизиционните стаи. Третият, който обзеа човека преди инквизицията и разпита, и пълзящият по талото страх застина. Срещу мен в коридора двама агенти мъкнеха някакъв слаб, изнемошял човек. Веднага познах Кольо. С един поглед схванах външния му изглед: от изтощение заприличал на скелет, блед като смъртник, с големи сенки под очите и изпотен. Явно беше, че току-що бе мъчен с електрически ток. Ментално преместих погледа си, за да не дам вид, че го познавам. Не зная той дали ме позна, но неописуема мъка бе обезобразила лицето му.“

По това време Дирекцията на полицията е била преобърната в действителна мелница на хора, където са потрошвали костите на антифашистите след нечовешки инквизиции. Залите за мъчения са били „огласяни от писъците на мъже и жени, на младежи и старци“. От същото време са и спомените на Стоян Сотиров, който е имал „очна ставка“ с Вапцаров. Ето как се е запечатала в съзнанието му тази среща с поета: „Спомям си в Дирекцията на полицията, на втория или третия ден от арестуването ми, след инквизицията, бях в особено физическо и духовно състояние. Устроиха ни „очна ставка“ с Кольо. Отведоха ме в някаква стая. Покрай мене постоянно минаваха освирепелите кучета-агенти по ризи, с пистолети на кръста. Псуваха най-вулгарно, заплашваха и ругаеха: „Сега ще изкажеш и майчиното си мляко, она всичко изказа. Ей сега ще ти го доведем.“ Оставиха ме сам и дълго чаках. Изведнъж вратата се отвори и избухнат Кольо навътре. И ето аз го виждам уж на вратата, а като че ли е стъпил на нещо високо и още по-висок ми се вижда, необикновено висок, брадясал, блед, но твърд и непоколебим. Чува се глас „познаваш ли го?“ — „Да, мой близък другар — художник, но той не е замесен в моята работа“ — чувам аз като през сън. „А божаджийницата, а картичката?“ — се чува гласът. „Тя случайно с някоя книга е дошла у мене“ — отговаря Кольо спокойно.“

И в спомените на Живко Живков, и на Младен Исаев, и на Кънчо Н. Иванов, и на Росица Манолова се свидетелствува, че поетът е бил много спокоен, ссредоточен, твърд и непоколебим характер. Благородството на неговия характер са забелязали още неговите учители, възпитателите му в Морското училище, другарите му. . . Забелязала го е и неговата висококултурна майка, която още в най-ранното тефтерче на поета (пази се в архивния отдел на Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1713), подарено от нея, е написала на първата страница следното пожелание: „Бъди крепък и мъжествен; нищо светско¹ да не срути основата на характера ти, в който вярвам, че е добър.

27/7 926 г.

Майка ти Ел. Вапцарова“

В това пожелание се съдържа и оценка, която напълно се оправдава. Пророчеството на майчиното сърце се сбъдва. Синът израства и крепък, и мъжествен. . . А „светското“ не само не прекръшва неговия характер, а облагородява прекрасната му основа, като я оплодява стократно с нравствените и политическите идеали на една партия, под чието крило поетът истински се ражда и възмъжава. . . и то

¹ В оригинала — „световно“.

в разгара на „епичната“ борба за народна свобода и щастие. Тъкмо в народната борба против експесите на мракобесието, срещу кървавата разпра на фашизма с народа, Вапцаров бързо съзрява и като художник, и като гражданин. И за да е докрай полезен на своя народ, той му обрича безрезервно и младостта си, и своите песни, и целия си живот. Тъкмо затова такъв поет остава като ярък пример за поколенията и с подвига си, и с всичко, което подхранва неуважващата му младост. . . И поезията, и животът, и смъртта му само свидетелствуват какъв изключителен българин, какъв прекрасен комунист, патриот и човек е загубил народът ни и от какъв забележителен поет се е лишила съвременната българска литература. . .

Макар и с вързани ръце, макар и в жестоките лапи на своите похитители, Вапцаров изявява своя характер на комунист. И това е прекрасно. Защото у нас са се раждали много таланти и по-малко силни характери.

Много време преди да бъде арестуван, Никола Вапцаров прекратява съзнателно активната си работа на поет, не защото я подценява, а защото е съзнавал, че да бъде само поет е недостатъчно за борбата, която той доброволно е поел. И той действително много малко работи. „Краде“ от съня си за тревожния си стих и показва чрез делата си, че е влюбен в народната революция. И в нейно лице е откривал най-голямата поезия на живота. Тъкмо затова революционната дейност го поглъща изцяло. А за творчеството си по начало е избягвал да говори. Обстоятелство, което е наложило и съответно самочувствие. Пред Сашо Стоянов той категорично е подчертавал: „Е, след като човек стане добър партиец, може да си позволи да бъде и поет.“ А когато борбата против окупацията и фашизма изобщо навлиза в най-острата си фаза, поетът няма никаква възможност да пише. Това личи и от съвсем незначителната продукция от това време: „Хроника“ (Отвсякъде врази), „Ще бѣда стар. . .“, „Антени“ и двете му предсмъртни работи. . . Вапцаров си е създал и своя „теория“ по въпроса, като не е пропуснал да се възползува от преимуществото на старата мъдрост: когато топовете говорят — музите трябва да мълчат. Ако се съди по спомените на Борис Вапцаров, поетът тъкмо по това време написва и стихотворението си „Не, сега не е за поезия“, в което между другото четем:

Ти започваш да пишеш и ето —
вместо рима избухва снаряд,
озаряват небето ракети
и пожари обхващат града.

Позатихва. Но в твоя бележник
вместо нежни, парфюмни слова
на листата в полетата снежни
се строят ловджийски ята.

Те се впускат далече задружни,
помирисали някъде стръв. —
И тогаз забелязваш със ужас:
не с мастило, ти писал си с кръв.

Не, сега не отива поезия
и да искаш, не мож я изпя.

В съвсем същия дух се изказва и пред Младен Исаев: „ — Няма време за поезия — отговаряше той леко усмихнат. — Сега е по-важно да спасим всичко, което сме създали. . . Ще пишем после, след победата. . .“ А на Стоян Сотиров направо заявява: „Поезията отдавна съм я качил на тавана, ще дойде ред и за нея.“ И макар да е налице тази категоричност, вътре в себе си той е страдал, че не може да отдели време и за поезията, за да я използва в борбата като най-ефективно оръжие. Той много добре е съзнавал, че тъкмо по време на антифашистката борба

„поезията не е само амбиция“, а и страстен зов за борба, пълноценно „оръжие“, с което се влиза в сражение. Към тези размисли ни навеждат показанията на самия поет, направени в полицията за Цвятко Радойнов, в които между другото Вапцаров пише: „Радойнов ме запита как използвам свободното си време. Отговорих му, че по-голямата част използвам за четене. Полюбопитствува и поиска да му прочета нещо от стихосбирката си „Моторни песни“.

Тогава Радойнов ми каза:

— Макар в настоящия момент съдбата на света да се решава с оръжие, едно пламенно написано стихотворение на актуална тема има не по-малко значение от оръжието.

Предложи ми да напиша нещо подходящо. През това време аз мислех постоянно за стихотворението, което трябваше да напиша. Не че липсваха теми, но аз исках да избира най-близката до сърцето ми. След дълго мислене аз реших да напиша за войната в Македония. И действително написах. Оставих го в бележника, но после го изгорих. . . Не се страхувах, че ще го забравя. Помня наизуст всички стихове, които съм написал през последно време.

След седмица Радойнов дойде. Казах му, че съм написал стихотворението. Поиска да го чуе. Аз му го процитирах:

Хроника

Отвсякъде врази. . .

Радойнов намери, че стихотворението има някои съществени недостатъци. Направи ми забележка, че погрешно хуля целия германски народ, а би трябвало да насоча жилото си срещу фашизма. „Пак по същия повод, но вече за другото стихотворение „Ще бъда стар. . .“ Вапцаров продължава: „Обещах да напиша друго стихотворение.

— Поправи същото — каза Радойнов.

— За мен това е по-трудно, отколкото да напиша ново.

Колкото и да знаех, че в настоящия момент поезията не е само лична амбиция, мен ми стана криво и реших с още по-голяма амбиция да напиша ново. Исках да напиша стихотворение с опростен стил, но няколко дена не можах да попадна на тема. Една сутрин, без да искам, си спомних една мисъл на Ленин: „Електрификация плюс колективизация — значи комунизъм.“ Тази мисъл ми послужи за изходна база на второто стихотворение, което носеше заглавие „Бъдеше“. Не знаей по какви причини края на стихотворението не можах да довърша. Получи се засечка и аз го изоставих за два-три дни.“ По мнението на Бойка Вапцарова въпросното стихотворение „Бъдеше“ — това е „Милиони KWH“. Трудно би могло да се спори, защото стихотворението не е довършено и е запазена само първоначалната му редакция. По-важно е да се подчертае, че въпреки трудните условия, при които работи поетът-конспиратор, въпреки надвисналата опасност над живота му, той продължава да се интересува от творческите проблеми и жадува да воюва равностойно и с оръжие, и с поезия. . .

„Антени“ е последното стихотворение, което поетът е изпратил за печат във вестник „Литературни новини“ (Варна) и едва ли го е видял напечатано, защото броят (бр. 3, 1942 г.), в който то се печата, излиза на 1 март, а Вапцаров е арестуван на 4 март с. г. Оттогава започва страшната драма на поета.

Малцина са поетите-герои, които са имали възможност чрез стиха си да се простят със своя народ. Ботев пише своите знаменити писма, без да е предполагал, че ще срещне така скоро своята смърт. Не е имал възможност да изпее лебедовата си песен, защото внезапността на гордата му смърт слага кръст на всяка творческа изява. Гео Милев, Ясенев и Румянцев „изчезват безследно“ в

жестоката утроба на фашистката нош и срещат образа на смъртта с вързани ръце, лишени от всякаква възможност за творчество. Никола Вапцаров е сред малцината поети, на когото се отдава възможност да сътвори своето „Прощално“, с което се разделя с жена си и „Борбата е безмилостно жестока“, с което се прощава с народа. Тези две стихотворения, написани в традиционни четиристишия, разкриват по съвсем нов начин душевната нагласа на поетовата личност, неговото светоотношение, лични чувства, гражданска тревога и етична чистота, човеколюбие и жертвеност. . .

„Прощално“ е написано месец след арестуването на поета. Това личи от двата му преписа, запазени в Синия кожен бележник с емблема „Байер“ и в тетрадката с емблема „Сампа“. В синия кожен бележник „Байер“ (пази се в архивния отдел на Института за литература при БАН, ф. 82, инв. № 1717) са възстановени по памет втората окончателна редакция на „Антени“, само три строфи от „История“, „Ще бъда стар“, и е написан само първият куплет от „Борбата е безмилостно жестока“ и „Прощално“, под което е поставена дата „април 1942“. Същата дата откриваме и в тетрадката „Сампа“, която се пази в личния архив на поета Младен Исаев. Всъщност тази тетрадка отначало е принадлежала на Антон Попов, неразделен другар на поета. Антон Попов е изписал първите страници на тази тетрадка, която му служила за писмени упражнения по френски език, затова Вапцаров започнал да я използва от обратната ѝ страна и тъкмо на последните ѝ листове е възстановил „Двубой“ (без първите двадесет стиха), „Пушкин“, „Завод“, „Ще бъда стар“ и „Антени“; тук следват пак първият куплет от „Борбата е безмилостно жестока“ и цялото стихотворение „Прощално“. Тетрадката „Сампа“ е била позната на съкилийниците на поета, който е вписал въпросните стихотворения в месеца, през който го разстрелват. Тази тетрадка е петнадесетата поредна и последна тетрадка, която Вапцаров предава на своя боен другар Младен Исаев.

Когато внимателно вникваме в съдържанието на „Прощално“ и се съобразяваме с условията, при които е сътворено, не можем да не признаем, че това стихотворение поражда с изключителното си спокойствие. Лиричният тон, цялата миньорна гама, романтичната багра и задушевната искреност сгряват по особен начин. Простата човешка драма на поета е приглушена във външно неутрални стихове. Те сякаш не са писани в килията, където поетът е правил опит да се самоубие, а в някаква копривщанска къщичка, обвеяна от гъстия аромат на цъфналите вишни. Те сякаш не са посветени на съпругата, която споделя всички негови тревоги и делнични тегла, а на някаква далечна и неосъществена любов, на някакво приказно момиче, което никога не ще срещне. . .

„Прощално“ се ражда в много тежък, може би най-тежкия етап от живота на Вапцаров. Зловонията на столичния екарисаж, безсънието и убийствената умора в железопътното бюро или черната работа в мелницата на братя Бугарчеви в сравнение с инквизицията, на която бива подложен поетът, сега изглеждат като някаква забравена болка. . . Ето какво разказва Кънчо Н. Иванов за живота на поета от този период: „... обещахме си, че „тук ще умрем, но никога няма да издадем“. След това изтеглиха Вапцаров в друга килия, а по-късно и мене.

Скоро след като ни разделиха, почнаха разпитите и инквизициите. Вапцаров беше подлаган на страшни мъчения от полицаите — биеха го, държаха го без вода и цигари, а той много пушеше, пускаха му електрически ток, за да сломят неговата воля и да почне да прави признания. Въпреки тези мъчения Вапцаров се държеше мъжествено пред врага и остана верен на другарите си и на партията.“

Занизват се дни и тежки часове на страдания — душевни и физически, — на сурози преживявания и мъчителна неизвестност. Отникъде вест за това, което

става вън. . . „Светилото“ на полицията — Никола Гешев — специализирал в Италия „висши“ науки за изтезания, систематично е упражнявал физически и морален тормоз върху поета. Съобщавал му, че на Източния фронт немците са превзели Ростов на Дон, че Съветската армия „панически“ бяга към Сибир, че тевтонците са нахлули в Кавказ и скоро всичко със Съветския съюз ще бъде свършено. . . Показвал му е немски и други чуждестранни вестници, където се описвали бързите и „светкавични“ победи на хитлеристите. „Съветвал“ го да се откаже от революционното движение, защото както фашистите държели „здро“ на фронта, така и те „държали“ здраво положението у нас в ръцете си. . . Обесвали са поета с главата надолу и са го държали до загубване на съзнание. Обливали са го с ледена вода и са му показвали кървавите и премазани от бой тела на Антон Иванов и Цвято Радоинов, като са го питали дали ги познава. Вапцаров е стискал зъби, угнетен и изнемощял, и въпреки всичко отвърщал на Гешев: „Съветската артилерия е най-силната и най-многочислена в света и въпреки временните успехи на германците Червената армия е непобедима и тя ще победи“ (по спомени на Кънчо Н. Иванов).

Сурови, непоносими, адски са били изтезанията на електрическия стол. На него са поставяли всички, от които са искали да узнаят тайни, нужни за полицията. А Вапцаров е знаел много повече от това, което агент-провокакторът е могъл да разкрие на своите началници. И тъкмо затова те го измъчват с жестокостта на „светлата инквизиция“. . . Сам Антон Попов, по неизвестен път, успява да изпрати на своята приятелка Росица Манолова писмо, в което между другото пише: „Ще ми повярваш ли, че денят, в който ме изпратят в затвора, ще бъде ден на моето освобождение. Толкова са тежки дните тук. . .“

И ето че идва момент, когато Вапцаров решава да сложи край на мъките и да не позволява повече на своите врагове и мъчители да се наслаждават от това, че той е в ръцете им и те могат да правят с него каквото си поискат. Той желае да ги лиши от тази сатанинска наслада и да им покаже силата и благородството на своя характер. И с голяма горест решава да се самоубие. Много по-късно, когато е вече в затвора и цели три седмици дели въздуха в тясната килия с поета Младен Исаев и с останалите другари, Вапцаров му доверява преживяното от този страшен момент и му разкрива цялата си драма. Ето какво си спомня Исаев: „Цели три седмици прекарахме с Вапцаров в килията и в съдебната зала. И никога не го видях да трепне пред смъртта, която го очакваше. Той не говореше за нея. Само една късна вечер, когато легнали един до друг, шепнешком си говорехме, за да не смущаваме заспалите другари, той ми каза:

— Противно нещо е смъртта. Знаеш ли, малко преди да ме арестуват, като вървах късно вечерта по заледената улица, си помислих за смъртта. Ей така, представих си как в тоя миг един куршум ме пронизва, аз падам върху паважа и оставам да лежа. А паважаът е покрит с лед, студено, грозно, мъчително. . . Ледени тръпки ме побиха. Смърт! Колко отвратително! — И като сложи главата си близко до моята, продължи: — А после дойдоха часове, когато аз пожелах смъртта пред живота. Това беше в килията на Дирекцията на полицията. Дълго и страшно ме мъчиха. Чувствувах, че нямам сили повече да понасям. Реших сам да сложа край на мъките си. А всичко ми бяха взели — дори обикновена игличка нямах. Намерих в ъгъла едно мъничко ръждиво кабарче. Зарадвах се някак си, като го видях. Ето, казах си, то ще ме спаси от ада. Взех го и най-спокойно го забих във вената на лявата си ръка. Кръвта бликна. Легнах и зачаках края. Виждах ясно как животът ме оставя. В тоя живот има много ужаси, кръв и тъмнина! Но има и героични устрем, борба, подвизи, слънце! И ми домъчня за живота. Спомних си една кратка руска фраза и започнах ритмично да я повтарям: „Враг будет разбит — победа будет за нами!“ Спомнях ли си, с тая фраза завърши речта си Молотов в ранното утро на 22 юни 1941 година, когато

германците нападнаха Русия. Но в тоя миг ключът на вратата бързо шракна, вътре нахлуха няколко полицаи. През шпионката на вратата часовоят видя кръвта и съобщил. Подир малко дойде лекар, спря кръвта, превърза раната. — И след кратко мълчание Кольо ми прошепна: — Не ми позволява, гадовете, дори и смърт по желание да си избира. . .“

Остаен съвсем сам в полицейската килия, смлян от побоища и духовен терор, Вапцаров силно жаждания за нежност и чистота, за човешка близост и топлота, за откровеност и лирика. И в този страшен „април 1942“ той написва своето „Прощално“. Самият факт, че той сам го назовава „Прощално“, от само себе си се разбира, че е настъпил часът, за да се сбогува с най-близкия човек, да му довери болката си и да намери мъничка утеха. И „песента“ се излъчва от сърцето му като светлина: органично, спонтанно, непосредно. Той вижда себе си в небитието, когато вече няма да го има. Когато той ще е един далечен спомен и тъкмо този спомен само „понякога“ ще възкресява в паметта отминалото и той ще идва „във съня“ като „нечакан и далечен гост“¹. Поетът не желае нищо от любимата жена, не моли за нейното снизхождение или съчувствие, не ѝ разкрива истинската си трагедия. Не иска да обременява паметта ѝ с тежестта на страданията си. Не иска да огорчава повече и без това горчивата ѝ участ. Той е възмечтал само едно: да остане тъкмо той дълбоко в сърцето ѝ, да не бъде забравен, да не бъде оставен „отвън на пътя“ и никога да не се прегражда пътят за красивия „спомен“. Поетът бърза да изрази и своята поръка: „— вратите не залоствай.“ Това силно „незалоствай“ звучи и като молба, и като повеля. . . Но може би повече като молба. Следващият куплет доизяснява съкровената надежда, че ще срещне възмечтаното, че ще живее като светлина в един живот, че ще утоли ненаситната си жажда да докосне само с погледа си любимия образ:

Ще влезна тихо. Кротко ще приседна,
ще вперя поглед в мрака да те видя.
Когато се наситя да те гледам —
ще те целуна и ще си отида.²

Само един куплет, а са употребени осем глаголни форми, вътрешно разпределени по два глагола на всеки стих. Тази сгъстеност на изживяването подсилва художественото внушение и вгълбява в поетическото съдържание. Затова читателят сам доразвива неказаното. Доизстрада поетическото действие, защото лирическият герой по един изключително пестелив начин разкрива голямата си драма. Всъщност в случая не може да се говори за никакво различие между душевната нагласа на поета и мажорната емоционалност на лирическият герой. Постигнатата е органична концентрация и вътрешна монолитност.

Докато в първия куплет на „Прощално“ са налице само три глаголни форми, във втория — те са осем, както се посочи. И това никак не е случайно. Вапцаров е търсил художествена форма да изрази голямото душевно напрежение, но съзнателно е избягвал „силните“ думи. Не е искал да смае читателя с логиката на „ударните“ думи, които събуждат патоса на гражданското напрежение. Поетът е пожелал да се прости интимно със своята съпруга, на която посвещава и стихотворението си, а всъщност той е разкрил вътрешната уравновесеност и личната съдба на всички антифашисти-герои, които са се сбогували с мъжество с близките си, без да се прощават с живота и борбата, без да прекъсват да мислят за тях до последния си дъх. Тежко е, когато си на тридесет и три години, а трябва да се прощаваш с любимия човек, с когото си делил и горчилки, и радости, с когото си мечтал за бъдещето. И разкривайки собствената си участ, поетът изброява съдбата и на онези осъдени на смърт, които пишат писма до своите

¹ В оригинала „като нечакан и неискан гостенин“.

² Курсивирано от автора.

жени и с безкрайна горест дават последните си напътствия за борбата и живота. Или казано с думите на А. С. Пушкин: „Судьба человека — судьба народа.“ Поеът-герой дълбоко съзнава, че приближаващата смърт е противоестествен и насилствен акт, че чрез нея силните на деня целят да смажат не само него, но и цялата антифашистка организация и всичко годно да окаже съпротива против фашизма. И в същото време Вапцаров е бил вече готов да посрещна всички превратности на съдбата. Дълго време той се е подготвял за великия „двубой“ и е разбирал неговата базпоощадност. И в същите тревожни часове се е измъчвал, че се нарушава обикновената хармония между живота и смъртта, че без време трябва да се откъсне от борбата, да забрави „приятния гъдел“ на живота и да приеме смъртта. . .

Страшна е била драмата на поета. Страшни са били трагичните му преживявания. Силната му жажда за живот, ненаситният му копнеж за борба и светлата му вапцаровска вяра в победата е трябвало да бъдат погребани с един куршум. . . Колко много трябва да се съжелява, че Вапцаров е бил лишен от всякаква възможност да води свой дневник, че не е имал условията, при които Юлиус Фучик създава своя „Репортаж, писан с примка на шията“. . . А Вапцаров е имал какво да каже на своите съвременници, имал е още много „тайни“, които е могъл да сподели, за да се превърнат в предсмъртни завети за поколенията. . . Може да се съжелява и за друго: другарите и близките на поета не са се досетили на времето да записват всяка негова мисъл, всяко изказване или реплика. Отправяйки този укор, се досещам за един разговор между Караславов и Жендов. Георги Караславов упрекнал Александър Жендов, че той, най-добрият приятел и съратник на Смирненски, не се е досетил да му направи поне една, каква да е, портретна скица от натура. Изненадан и твърде много учуден от внезапния другарски укор, художникът се посмутил и чистосърдечно отговорил: „— Та откъде да съм знаел, че той е гениален поет! Смирненски беше по-обикновен от всички други около мене и никой не подозираше, че един ден името му ще гърми по четирите краища на България.“ Тази кратка изповед на забележителния наш карикатурист съдържа изключителна правда, която се потвърждава и от самия Караславов, който в своята книга „Срещи и разговори с Никола Вапцаров“ пише между другото: „Да, още тогава в творчеството си Вапцаров беше надраснал всички, беше се извисил до равнище, което ние, неговите най-близки другари, не можехме да видим“ (стр. 6). И на следващата страница се допълва: „Но Вапцаров беше толкоз скромнен, толкоз „обикновен“, толкоз близко до нас, че ние не можехме да видим и да измерим приживе неговия гигантски ръст.“

Спомените, които се написаха много по-късно, не дават богат материал за последния период от живота на поета. А принудително изтръгнатите „показания“ пред полицията, които на процеса Вапцаров отрича, малко допринасят за разкриването на онова богатство от преживявания, размисли, мечти и конфликти, които очертават границите на Вапцаровата душевност или на неговия поетически и духовен свят. По-голямо внимание заслужава написаното от Живко Живков и Младен Исаев, от Елена Вапцарова и от другарката на поета — Бойка Вапцарова, от Георги Караславов и от някои други близки и познати на поета, от спомените на които се възползвам, за да възстановя, макар и отчасти, дълбоката драма на поета, който много по-рано в „Песни за една страна“ чрез образа на своя лирически герой изповядва философията на себежертвата, на „щастливата“ смърт, чрез която се воюва:

Аз видях, видях за миг
през дъските на ковчеза,
през ковчезните дъски
те ръцете си протягат.

Те се сливат в своята смърт,
във един човек се сливат
и в очите им горят
пламъци на смърт шастлива

Окован и захвърлен като труп в килията, поетът „протяга“ като клони окованите си ръце, за да приветства всички онези, които продължават борбата. „За другарите си той бе готов на всички жертви“, споделя в своя спомен Младен Исаев. И Вапцаров действително се жертвува, осъзнал до дъно жестоката необходимост на борбата от собствената му смърт. Също като Левски той се е обрекъл на своя народ и вижда личната победа като победа на народа, а при загуба — той би загубил само собствената си личност. Сродил се органично с народната участ и борба, Вапцаров е на „ти“ с непобедимия народ. Безпределно го обича и мрази всякакви „празни химери“. Затова съвсем убедително звучи поетовата изповед:

За мен е ясно, както че ще съмне —
с главите си ще счупим ледовете.
„Писмо“ (Ти помниш ли)

И само след една поетическа фраза поетът допълва:

И нека като пеперуда малка
крилата ми
опърли най-подире.
Не ще проклинам,
няма да се вайкам,
защото все пак, знам,
ще се умира.

Тази Вапцарова изповед никак не е случайна. Тя свидетелства за ранното гражданско съзряване на художника, който още в април 1934 г. публикува първата редакция на това класическо стихотворение (вж. в „Сирена“, Хасково), но още без финалните куплети, които се прибавят едва през 1940 г., когато излизат в „Моторни песни“. Тази първа редакция е документ за възходящата творческа еволюция на поета. И за нещо друго: Вапцаров е притежавал вече високото гражданско съзнание на партийния войник, който вижда пролетарската победа като „слънце на хоризонта“, но вече като революционен акт на огромния колектив от съмишленици, които воюват по апостолски безкористно за пълното тържество на комунизма. И за да „просветне“, за да възходи победно „нашето ярко слънце“, Вапцаров съвсем не се е изключвал от числото на онези революционери, които могат да паднат като първи жертви в неравната и сурова класова битка.

Нещо повече. Вапцаров приема с гордост своя тежък жребий. . . И то не като някакво далечно обещание, не като неясно предчувствие или като клетва, а като предстоящ дълг към класата и родината. Затова е така силен и ударен финалният куплет на „Писмо“:

Но да умреш, когато
се отърсва
земята
от отровната си
плесен,
когато милионите възкръсват,
това е песен,
да, това е песен!

Поеът на работническата класа, гордият певец на България, е открил нова хармония в живота на комуниста. Видял го е в решителната атака срещу плесента на отминаващия свят. Съзрял го е като гробокопач на капитализма. И затова възкръсващите милиони са поставили нова „цена“ и нов смисъл на човешкия живот. Затова човешкият живот и човешката смърт са зазвучали като

непозната човешка „песен“ и са се слели като неделимо цяло, като перспектива на един голям живот, който наричаме безсмъртие. . .

Тази категоричност на революционера Никола Вапцаров е дала отражение и върху поетическия му свят, и върху всеки жест от неговото гражданско поведение. По особен начин се разкрива и характерът на Вапцаровия революционен хуманизъм.

Никола Вапцаров даде плътен образ на безпощадния „двубой“ между варварството на стария „разкапан, озлобен живот“ и прекрасния свят на социализма, роден от великата буря на Октомври. Тъкмо на тази непримирима антифашистка борба Вапцаров се отдава всецяло. Посвещава ѝ вдъхновеното си перо и целия си възторжен живот. И се чувствава подготвен да изгори като факла в огъня на пролетарската революция, която го ражда като прекрасен човек, като вдъхновен поет и безкомпромисен гражданин-интернационалист. И именно в накала на социалистическата революция авторът на „Моторни песни“ най-ярко съзнава дълга си на комунист, като приема себежертвата като проява на най-висш хуманизъм. . . Той напълно е завоювал правото да повтори за себе си думите на своя събрат Цветан Спасов.

Ний живеем под грозното дуло
на един безпощаден револвер,
ний умираме всяка минута
и с кръвта си ношите тревожим.

(„Посвещение“)

Но не е само политическата борба, която дава всичко на поета. Никола Вапцаров съзрява като художник върху облагородената почва на българската революционна литература и гребе с пълни шепи от богатствата, сътворени от първо майстори като Ботев и Яворов, Вазов и Смирненски. Учи се и от поезията на Христо Радевски. Ала ще сгрешим, ако не подчертаем, че лично за поета Вапцаров от голямо значение е тъкмо политическата борба, ръководена от партията, в която борба поетът възмъжава като горд и силен човек, с работническо самочувствие. . . Цялата жизнена обстановка у нас и в Европа и особено първите политически успехи на възхождащата социалистическа революция у нас, както и острите непреодолими противоречия и конфликти на епохата дадоха своя траен отпечатък върху творческата и политическата биография на поета. И Никола Вапцаров се формира като най-силния, най-темпераментния и най-яръкия поет в нашата литература от периода на Втората световна война. Целият антифашистки патос на преломната епоха и историческите завоевания на прогресивното човечество, активно защищавани от могъщата Червена армия на Съветския съюз, социално детерминират социалистическия характер на Вапцаровия хуманизъм.

Изобщо цялото поетическо наследство на твореца е красноречиво доказателство за неговото човеколюбие. Вапцаровите „песни“ са страстен протест против онзи жесток живот, който „в предсмъртен ужас“ жили със силата на смъртоносна отрова; живот, който сплита ехидните си мрежи, за да изсмуче младата кръв от тялото на най-жизнената класа, творяща земните блага. Затова авторът брани вечната „пролет в завода“, хората, с „осаждени от черен труд лица“, с ряздени от болести дробове; брани затрупаните от въглищните пластове, разстреляните пред сиромашките бордеи из засада, невинните деца по барикадите, работниците от Тексас, хамалите от Алжир. . . Защищава ги с цената на своята чест, със силата на своето поетическо слово. Поетът воюва против „мрачната безнадеждност“ на грозния капиталистически начин на живот, като е взел под своя защита трудовия човек. Него той пазя от „проказата“ на социалния гнет; него предпазва от „гангрена“ на егоизма, като му посочва романтиката на но-

вата социалистическа ера. За нея той пише с такъв възторг и в „Романтика“, и в „Сън“, и в „Един сляп“, и в „Ще строим завод“, и в „Пушкин“, и в „Не бойте се деца“, и в „Доклад“, и в „Горки“, и в много други. . . Пее с гореща любов за бъдещето, за близките дни, когато животът —

ще дойде по-хубав от песен,
по-хубав от пролетен ден.

И навсякъде поетът раздава своето сърце, раздава вярата си, себе си. . . Вапцаров вярва по горкиевски, че всеки човек носи в душата си чистия зародиш на пълноценното развитие, че дори и „злодея злосторен“ може да промени своята „тежка, човешка, жестока, безока съдба“, стига да попадне на честни хора, които безкористно да го подпомогнат. Тази своя безпределна вяра в човека и в бъдещето той отразява в целия свой цикъл „Песни за човека“, който с пълно право може да се нарече манифест на човешката обич и доверие. . .

Най-чист и неизчерпаем извор на своя хуманизъм поетът открива в дълбокия оптимизъм на народа, в етиката на бойния си колектив и в благородната идеология на Комунистическата партия. Кръвно свързан с фабричния промишлен пролетариат и с целия ни работен народ, човеколюбецът Вапцаров, с цялата си трептяща душа на поет, много добре разбира тежкия физически труд на онези, които работят „като добитък“; познава същността на нечовешката капиталистическа експлоатация, при която и рожбата „писка в майчини утроби“, затова той с такава изключителна нежност се отнася към пролетарските деца. Поетовото сърце се разтапя от бащинска ласка, от истинска човечност и състрадание, когато наблюдава бъдещите граждани на родината да вегетират в мизерия и в „отровна смрад“. И понеже няма с „какво“, не притежава „храна“ да им поднесе, той ги насища с несломимата си „вяра“ в бъдещето на нашия живот, когато ще се роди изобилието и щастие. Той се вглежда в образите на бедните деца, милва с поглед техните „сърчени“ от плач лица, със „сухи и неми“ и „мъчително тъжни очи“ и галовно се обръща към тях:

Послушайте, малки,
послушайте, мънички мои. . .

Поетът е прочел в големите им очи стаения „ужас свиреп“ и затова е така трогателно мил и сърдечен към децата:

А днеска оскъден е хляба.
На вашите майки
гърдите са сухи сега,
Да хленчим — не ще ни помогнат,
И хленч ни не трябва.

Но мен ме притиска
жестока, дълбока тъга. —
За вашто „сега“
е горест стаена във мен.
Ала

не бойте се, деца,
за утрешния
ден!

Вапцаров е загубил две деца, изтръгнати с грубите „лапи чилични“ на непоносимия живот. И в неотразимия хаос на тежките изпитания в полицията, в паметта му ще изплува и ще дойде като неканена гостенка оная първа августовска при-вечер на 1936, за да възкреси как са притихнали денонощните блени над първородното дете, което „коварната“ не пощадява. Рожбата изчезва като в сън също като малка звездичка, светнала като ясна надежда и угаснала, за да остави звездна дия в душите на родителите и да ги остави със съвсем празни сърца; за да се роди и съвсем горчивата истина, че потокът на родовата кръв се пресеква. . .

С такава грозна истина не се живее по-леко. И след този убийствен ден ще се заредят още по-мъчителни часове на самота и отчуждение от света. Ще се старая да утеши ридаещата си жена, а сам едва ще успява да преглъща горещите си сълзи на злочест баща. . .

Не се залихват от съзнанието така лесно милите черти на онова малко и пухкаво личице, което се появява непрекъснато пред погледа му. Оживява пред тъжните му очи онова студено телце, загънато в най-хубавите детски дрешки и особено онзи тежък момент, когато е трябвало да го отнесат с файтон до крайнините на столичните гробища. И там . . . най-страшна е раздялата. . . Погребват го в „черната“. И могат ли да се забравят тъпите удари на тежките буци, които барабанят като съдбата по малкото ковчеже, сякаш затрупват сърцата им. А те само четиримата — той и Бойя, Дана и Гец¹ — стоят безмълвни като изтукани пред прясната могилка на още некръстения син.

А как е обещавал той радости и на своя син!?

А ето че образът на този малък Йонко му доставя в тежките часове най-голямата радост. Идва той, сякаш да се прости с баща си. Непрежалим. . . дишал само осем месеца родния въздух, ала оставил толкова дълбока и такава открита рана в душата на поета, че тя не зараства и до края на живота му. Дори и в предсмъртните секунди, когато излизат на разстрел, когато поетовите другари Атанас Романов и Петър Богданов свалят саката си и ги предават на своите другарки, за да ги преправят и от тях да ушият дрешки за децата им, една безжалостна змия отново ще клъвне поетовото сърце, за да му припомни незабравимото, че той даже и пред смъртта няма за кого дори сакото си да остави. . .

Как е обичал своя син и колко много се е грижел за него, свидетелствува сестрата на поета — Райна Вапцарова, — която си спомня братовите думи, отправени към болното дете: „Не плачи, Йончо. Зная, ти си гладен, миличък. Но ще дойде ден и ние всичко ще имаме. Ти сега си болен, и пари за лекар няма, но ще дойдат прекрасни дни. . .“

Същата вяра и същият тон, познати ни от „Не бойте се, деца“.

С голяма радост и трепетно той е очаквал второто си дете. Когато са посрещали в домашна обстановка новата 1942, Вапцаров произнесъл следния тост:

„— Другари, не съм съвсем сигурен дали Червената армия ще дойде при нас тази година, това може да стане и догодина, но през тази година ще дойде на бял свят един нов, здрав болшевик, моя очакван син. За Червената армия и за този нов болшевик аз вдигам чаша. . .“ (по спомен на Росица Босева). Ала тя си спомня и друго: поетът не е могъл да види дълго очаквания си син, защото се е случило нещастие и то, когато бащата е бил по партийна работа във Варна, където е трябвало да посреща българските емигранти, дошли от СССР, да им организира явки, да ги подслони и свърже с местните партийни функционери. . .

И така поетът е останал с „отворени очи“, зажаднял за бащинство и за топлината на синовната галеща ръка. . . И скритата му болка го е карала да бъде още повече внимателен и състрадателен към болката на хората, защото той е носел нежно и чувствително сърце и една чиста душа, опъната и трептища като струна. . .

Личните чувства само подсилвали предаността на поета към голямото пролетарско дело и никак не са го отклонявали от дълга му. С този дълг той се осъществява като истинска личност, знаеща своето място в живота. Още в „Огняроинтелигентска“ Вапцаров пише:

Зная своето място
във живота
и напразно
няма да се дам.

¹ Йордана и Георги Караславови

Честно ще умра като
работник
в боя ни
за хляб и свобода.

И поетът не остава безучастен към съдбата на борещите се за „хляб и свобода“. Той разбира трагизма на републиканците в Испания, съчувствува им като родни братя и им посвещава цял цикъл „Песни за една страна“. Испания е престанала да бъде онова екзотично огнище на „някаква любов жестока“, да бъде само страна, която се опива от „кръв“, от сладострастия и от „блясък на ками“. Сега Испания се е превърнала в истинска „съдба“, в действителна „участ“ за поета, който при-
ветствува борещите се в „картечните гнезда“ за свободата на Мадрид, като „налива в жилите“ им пролетарски кураж и сплита от възторжени стихове надгробен венец на падналия другар. В този силен реквиem пулсира голямото сърце на хуманиста Вапцаров:

Спи, мой другарю, спи спокойно
под кървавите знамена. —
Ще мине твоята кръв във моята
и после в цялата земя.

А поетическите силуети на Фернандес и Лорй и днес възкресяват една човешка драма и трагедията на един народ, прозрял мъдростта на жертвените думи:

по-добре е да умреш,
вместо да живееш скотски.

Хуманистичният патос на Вапцаровите „Моторни песни“ се определя и от цялостната ни активистична философия вярва в бъдещето само този, който се бори активно за комунизма, който воюва за изменението на живота, за всестранното развитие на човека и за неговото пълноценно щастие. . . . Който не открива бъдещето, той бързо се отклонява в наслада от мимоходното. Затова е така силно възмущението на поета от онова преситено „човечество“, което плува в „саксофонена мъгла“ и се удивлява от „тръпните бедра“ на негърката —

Като че ли в тропическия пек,
под този тежък купол на небето,
се ражда черния човек
за екзотичен декор на кабаретата.

(„Антени“)

Тук иронията е недвусмислена и категорична. Съвсем подчертано е обаче и съчувствието на автора към поруганото човешко същество, превърнато в унизи-
телен „екзотичен декор“ на нощните заведения. Поетът е поел защитата на „черния човек“, на неговата чест и достойнство, и то в едно сурово време, когато у нас поставяха жълти звезди по реверите на трудови хора; когато расизмът бе превърнат в официално учение, в идеология и практика от фюрерите на фашистка Германия и нейните сателити; когато тази дълбоко реакционна и човеконена-
вистническа теория послужва за оправдание на масовото унищожаване на милиони невинни жертви. . . .

Хуманизмът на Никола Вапцаров активно се подклажда и от самите революционни устреми и пориви на антифашистката борба, в която поетът участва и като художник, и като нелегален партийен функционер. Поетът-комунист се е срасъл с революционния оптимизъм на побеждаващата класа, извървяла пътя от „класа в себе си“ до „класа за себе си“. Този ярък оптимизъм се слива с качествено новия хуманизъм на епохата, който се базира на основните принципи на марксистко-ленинския мироглед. Всеки активен участник в борбата против фашизма съзнава, че животът на всяка цена трябва да се преустрои, и то така, че да се осигури всестранното развитие на трудовия човек и неговото пълноценно щастие. . . .

И за да разцъфти това щастие, за да дойдат дните на по-хубавия и по-мъдрия живот, Вапцаров краде от съня си, за да създава своите „моторни“ песни, като топи перото направо в сърцето си и пише за народната мъка с кръвта си. . . Тъкмо в тази насока подчинява и гражданската си дейност. . . като сам се убеждава, че когато свободата на хората е отнета, не е достатъчно само да им се съчувствува. Нужно е нещо по-възвишено: да си влюбен в революцията и да си готов на всичко. И поетът действително се жертвува за хората, за да възлезе голямото слънце на най-великата обич, която наричаме комунизъм. . .

Гражданската доблест и действеният хуманизъм на поета прерастват в подвиг, който постави неувяхващ венец и особена цена на неговото творчество. Тъкмо и за това славата му на поет-герой се разнесе по четирите краища на света. И от обикновен редник на партията се сля с безброя на милионите народни маси, като се превърна в тяхно знаме. Превърна се в съвест на борците за свобода и в пламенен апостол на комунистическата идеология. . .

Как се осъществи този бърз скок? Как стана възможно това спонтанно израстване на поета и гражданина? Кои бяха главните причини, които обусловиха това израстване? Това са въпроси, които заслужават специално изследване. Попаднал вече в затвора, а и преди това, Вапцаров е имал точна представа за характера на работата си. Съзнавал е цената на опасния си труд, с който доброволно, по съвест, се е заел. Още преди да го арестуват, си е давал сметка, че го очаква смърт, ако бъде заловен. Близки и познати, другари и врагове, по един или друг повод, са му дали възможност да разбере, че пътят, по който той е тръгнал, е трънлив и опасен, пресечен с много изненади, препятствия и рискове. Но Вапцаров е твърд и последователен в своя жизнен път. . .

Още през пролетта на 1933 г. михайловистите отвличат бащата на поета и разпространяват слух, че той е убит и са търсили начин да убият и поета. „По това време, — си спомня братът на поета — Борис, — михайловистите бяха стреляли и срещу него (срещу поета, б. а.), когато се връщал от Горна Джумая (сега Благоевград, б. а.) за Бараково. Намерих го и му предадох мнението на Петкова, но той отказа да бяга.“ Домашните му — баща му, сестра му — са правили опити да отклонят Вапцаров от поетия от него път. Сестрата на поета — Райна Вапцарова — си спомня как е увещавала брат си: „И когато след Соболевата акция него го освободиха, аз се опитах да му дам съвет. Това не беше само от политическо невежество, но аз истински се страхувах за него и му казах: „Остави тази политика. Ти не ще оправиш света и няма защо така да рискуваш живота си за някакъв комунизъм.“ Той дори и тогава ми се усмихна сърдечно и топло, така както само той можеше да се усмихва, и ми каза: „Ние, Вуйне (така е обичал да се обръща към нея, б. а.), ще построим за децата един такъв прекрасен живот и аз и други като мене ще бъдат мост, за да минат те към щастие.“ Освен това, когато Вапцаров е бил вече погълнат от партийна работа в столицата и Варна, докдето е пътувал на два пъти, снахата на поета, братовата му жена — Венера Б. Вапцарова — също си спомня: „Бяха започнали провалите. Ние в къщи му казвахме да мине в нелегалност или да отиде при партизаните, но той отказваше категорично.“ И другарката на поета си спомня за подобни увещания: „Ние, близките, често му говорехме, че той е ценен човек, че трябва да се пази, че ще бъде по-полезен на партията, ако работи само като писател, със силата на словото. В същия дух му говорех и тази вечер. А той ме успокояваше, че хората, с които работил, били надеждни и в случай на арест не биха го издали.“ Твърд и последователен, верен на себе си и на партийните си задачи, Вапцаров остава на своя партийен пост и тогава, когато е получил от друго място нареждане да излезе като партизанин в Балкана. Ето какво си спомня за този случай работникът Александър Лазаров Пицин: „Поради масовото интерниране на прогресивни хора през зимата на 1941 г. партизанският щаб реши и ме из-

прати в София, да намеря Никола Вапцаров и да му кажа да излезе и той в балкана, тъй като имаше опасност да бъде изпратен в концлагер.

Намерих Вапцаров в София и му предадох решението на партизанския щаб. Той ми отговори:

— Едни отиват партизани, други в лагер, а кой ще работи сред народа? Народа без хора не трябва да оставяме.

— Ако те вземат в лагер, каква полза? — му възразих.

— Нас ако ни хванат, други ще останат да работят — ми отговори Вапцаров.

Поетът е имал строго секретни указания да не се доверява без разрешение на никого. И той не е могъл да сподели с А. Л. Пичин за своята заестост с минно-подривната дейност при ЦК. Вапцаров не си е позволявал никакви отклонения и никакви волности: бил е строг и вискателен към себе си. По-рано, когато е вече интерниран в Годеч и по това време немците нахлуват в СССР, Вапцаров споделя с другарката си: „Ех, тъкмо сега ли трябваше да седя със скръстени ръце! Иде ми да избягам, но без разрешение на партията не мога да сторя това...“

Човек с дисциплинирано съзнание е останал той и в спомените на своите съвременници, които са имали възможност да работят, да разговарят и да споделят с него тревогите на борбата. . . Много от тях той е предпазил от предателства, учил ги е как да се държат пред врага и как да отричат всичко, което са изтригнали като „признания“ полицаите. Ето какво ни разказва например бившият ремсисист Васил Трънков от с. Гостилица, Дряновско, тогава ученик в техникума „Цар Борис“ (вж. в. „Балканско знаме“, год. XVIII, бр. 69 (1934), от 13 юли 1969 г.) и попаднал в една килия с Вапцаров.

След обиск повеждат ремсисиста по коридорите на втория етаж на Обществената безопасност и когато полицаят достига арестантската килия № 17, отключва вратата и ритва жестоко юношата в кръста. „Паднах на пода почти в безсъзнание — разказва Трънков. — Когато дойдох на себе си, видях едър слаб човек с буйна коса и гъста брада. На слабото осветление се открояваше фигура с типична „сталинска“ куртка и цигара в уста. Убедих се, че това не е мираж. До мен действително стои човек.

— Тези мръсници се плашат и от децата. . .

Гласът му, внушителен, респектиращ, строг, гневен и в същото време напевен, ме върна изцяло към действителността. Непознатият протегна ръка:

— Да се запознаем. Вапцаров. Казвам се Кольо. . .“

Момъкът бил изпаднал в отчаяние за това, че полицията е разкрила циклостил, пистолет, позиви и доклади в квартирата му, за каквито вестествени доказателства по онова време са наказвали със смърт. И ремсисистът Трънков „крои планове“ за държанието си пред следствените органи. Ценни уроци за „държане пред врага“ той получава именно от Вапцаров, който го посъветвал:

„— Ти ще преживееш много трудности. Ще те бият с гумени и дървени палки, ще те сложат на електрически стол, ще имаш очна ставка с другите за държани. Може да те поставят и на кръстосан разпит. . . Отричай всичко!“

„Червеният комисар“, така агентите са наричали поета, се е отнасял с топла бащинска обич към ученика, вдъхнал му е вяра в силите, че ще издържи на мъките, непрекъснато се е грижел за него и го е насърчавал твърдо да понася изтезанията. И Трънков действително не прави признания пред полицията. И за цял живот в съзнанието на комуниста са се запазили думите на Вапцаров:

„— Браво! Ако така се държиш, от теб ще стане професионален революционер. . .“

Не напомня ли това „Браво“ на поетовото възхищение от „Песен за човека“, където той застава дори и звездите да се усмихнат и да възкликнат от гордото държание на осъдения: „Браво човек!“ Тази вътрешна монолитност и пълно съ-

звучие в творческата и гражданската биография е характерна само за големите художници и патриоти.

По-нататък, в своя спомен, Васил Трънков споделя как двамата с поета делят общата си участ като истински другари. Интересно е да се отбележи, че Трънков свидетелства къде в килията е било написано от поета едно от предсмъртните му стихотворения. „Той (Вапцаров, б. а.) ме хвана за ръка и ме поведе към ъгъла под малкото прозорче. С малко широнче, извадено от обувката му, той беше написал стихотворението, посветено на жена му.

— Харесваш ли го?

Стихотворението ми допадна.

— Моля те научи го наизуст. След десет-петнадесет дни може би ще ме разстрелят. Ако те освободят, предай го на жена ми. Тя живее на улица. . .“

Редица причини възпрепятствуват Васил Трънков да изнесе навън тефтерчето, на което Вапцаров е писал и „други стихове и няколко спомена“. Тефтерчето е било нахъсано на парчета от един полицай в пети участък в Коньовица.

Само искрено може да се съжاليا, че са пропаднали тези неизвестни последни стихотворения, за които пише Васил Трънков. При друга съвсем случайна среща, вече в затвора, няколко дни преди разстрела, Вапцаров отправя към младия си другар прощалните си думи: „Не се отчайвай! Продължавай делото!“

С „Прощално“ Вапцаров е поставил стихотворен надпис само на едната страна на златния медальон. На другата — той ще надпише останалите два куплета от известното си предсмъртно стихотворение „Борбата е безмилостно жестока“. Тези два куплета поетът написва, както е известно, на два пъти, малко по-късно, когато е преместен в затвора; последния куплет Вапцаров написва в 14 ч. на 23. VII. 1942 г. — в деня на разстрела — седем часа преди смъртта си. . .

„Прощално“ е началото, а „Борбата е безмилостно жестока“ — край на една сложна и дълбока равностметка на преживяното през целия живот. Равностметка, която е колкото поучителна, толкова и трудна за възстановяване. . .

Още преди да бъде арестуван, големият патриот е усещал зад гърба си как някакви дебнещи стъпки го съпровождат след късното му трудово завръщане. Понякога е съглеждал как се мяркат „сенките“ на неговите преследвачи. Виждал е как „враг стаен“ го дебне зад ъглите, тъй като е знаел какво го очаква. Усещал е как пълзят по снагата му лепкавите погледи на полицейските агенти, от които не е очаквал добро, още повече, че е попадал вече в техните „лапи“ и е знаел на какво са способни. Милост или пощада от тях са били за него съвсем неуместна надежда. По-вероятно е било да се изчакат сълзи от камък, отколкото милост или пощада от професионални садисти, школували в гестапо. Още когато е бил интерниран в Годеч Вапцаров споделя с Бойка Вапцарова:

„— Човек понася и боя, и липсата на храна, и лошия въздух. Той би изтърпял и лишаването от свобода, ако не беше тяхното безобразно държане, с което искат да убият още от първия ден всичко човешко у тебе и да те превърнат в бездушна вещ.“ И въпреки изтънчената гавра с човека, въпреки съзнателното дирене да се ликвидира горкиевската вяра у всички дейци на антифашистката съпротива, да се смажат духовно, за да се разоръжат, те не успяват. . . Също и у Вапцаров не настъпва такова състояние на духа, което да го доведе до отчаяние и безпомощност, тъй като поетът на работническата класа е разбирал, че все пак не е настъпило „най-тежкото“, че все пак ножът не е опрял до кокъл. . . Отчитал е ясно, че интернирането е все пак нещо поносимо, което може да „се изживее“, защото може да „има и по-лошо!“ . . .

А ето че след смазването му от бой в полицията, Вапцаров разбира, че това „лошо“ е вече дошло. По-лошо не може да се очаква — смърт! Разстрел! . . . Физическата смърт дори и за героите е край на всичко, макар че чрез героичната си смърт те слагат голямото начало на един втори живот, който ги зачислява

в строя на безсмъртните. . . Ала за този живот те не мислят, защото всецяло са забравили да помислят за себе си в своята всеотдайност. И затова по човешки тъгуват за светлата красота на света, за хубавите и приятни часове, прекарани с най-близки и другари; тъгуват за това, че без време напускат борбата, без да са могли да ѝ отдадат всичките си сили. И единственият изход, единствената утеха, която могат да открият, в положението си на пленници, е да изковат от смъртта си суров меч за класовия си враг. Да се покажат горди в смъртта си пред него. Да не хленчат, да не молят за милост, да не се унижават. . .

Комунистът Никола Вапцаров е бил съвсем наясно, „както че ще съмне“, че с него всичко е „свършено“; че той ще бъде осъден на смърт. И затова е бил така категоричен пред близките си да не губят време за разни ходатайства пред „величията“ на Кобургската династия или ако открият все пак някаква „милост“, нека тя бъде за всички. . . Вътрешно в себе си той е бил убеден, че никаква „царска милост“ не може да се очаква, въпреки че неговата майка е живеела с най-съкровенията надежда, че ще я получи и е разчитала на нея: правила е опити, търсила е съдействието на „особата“ нееднократно, молила е царедворци и придворни дами, лични секретари и приближени на цар Борис III, но той е показал изключителна преданост към своите немски наставници от гестапо. А Вапцаров от гестаповци милост не е очаквал. Още по-малко от палач като Гешев, нито от неговите „архангели“, които са се показали по-верноподанни и от „величието“. . .

И съвсем дълбоко, в най-интимните гънки на душата си, е бил подготвен да се прости с живота. Бил е убеден, че трябва да приеме смъртта и да умре с достойнството на комунист; също като онези скромни редници на правдата, които се пожертвуват за партията и за народната свобода, преливат своята заветна кръв в сърцата на комунистите по света и възкръсват за големия си живот в огромната памет на световния пролетариат. И Вапцаров отдава цялата си енергия, душата и сърцето си, за да се роди свободата, шом трябва да се откърми с кръвта на всички като него. И своето решение да се пожертвува той утвърждава без екзалтация, а съвсем скромно и тихо. Тъй незабелязано и по същия начин както зърното умира, за да се роди зрелият слънчев плод на тежкия житеен клас. . . Поетът е ненавиждал смъртта и е бил готов за живота да лети в пробна ракета, ала в даденото положение той не е имал друг избор и защитава живота дори и чрез смъртта си. Той открива повече живот в смъртта на героя, отколкото в живота на бавното еснафско съществуване. Тази логика не е била никак чужда и на останалите антифашисти. Тя е именно масово явление. Още един Йордан Лютибродски през 1935 г. разбира сложната диалектика между живота и смъртта и макар да е 24-годишен младеж, съзнава политическото значение и жизнената необходимост да се умре с достойнство на комуниста. Ето какво пише той между другото на своя баща: „Мотивите, които са те ръководили, когато си пишел предлаганата ми „рецепта“, са следните: Аз да се откопча с каквито и да било средства от въжето. И пишеш ми ти: „Изгърми и последния си патрон сега, защото утре ще бъде късно. Но ти разбираш ли, че така предлаганото изгърмяване на последния патрон не значи спасяване, но значи сигурна смърт? Па макар и жив да остана. . .“

И само след два реда Лютибродски добавя в същото писмо: „В настоящия момент буржоазията съумя да нанесе редица частични удари на пролетариата и неговата партия. Но това значи ли, че буржоазното господство се е стабилизирало и че крайната победа няма да я има пролетариатът?“

Не! Ако не днес, то утре пролетариатът ще завоюва победата над загнялата капиталистическа класа и чрез своята партия ще ръководи общественото развитие все по-напред.

Ний, синовете на тази възходяща класа, числящи се като класосъзнателни в нейния авангард, не можем, за да запазим своя живот, да жертвуваме престижа на партията.

За какво ми е нужен животът, когато стана зловонен труп, през който загиващата реакционна класа ще се опитва да всява разложение в сред шествувания победоносно пролетариат и да ме използва, за да отсрочи своята гибел? Не! По-добре мъртъв, — но жив за своята класа, отколкото жив, — но вонящ политически труп“ (к. а.). Подобни „предсмъртни завети“ ще срещнем в много предсмъртни писма и последни слова на герои, загинали в борбата против фашизма от периода 1923 г. до 1944 г. Логиката на техните мисли и чувства доказва, че действително човек, който не се страхува да умре, не се е страхувал и да живее. . . и обратно — който се страхува да живее, се страхува и да умре в името на своя идеал. . .

Гешев и неговите оперативни „работници“ до последния момент са правили безуспешни опити да разколебаят поета, да го сломят морално и да го отклонят от борбата, като непрекъснато са напомняли за неговия неработнически „произход“, за връзките на баща му с дворцовите кръгове и пр. Но Вапцаров е бил не само непоколебим и твърд комунист, не само дързък и несломим българин. Нещо повече: той е поемал цялата вина по делото върху себе. „А може ли да се забрави последната дума на Вапцаров, който не използва възможността да се оправдава, а помоли съда да освободи една от подсъдимите, която е майка на малко дете и само по негова вина седи на подсъдимата скамейка.“ — Това свидетелство на Росица Манолова за сетен път ни убеждава в благородството на Вапцаровия характер. Поетът непрекъснато твърди, че другарите му от процеса са невинни и със своите действия те са му правили само „лични услуги“. Той непрекъснато повтаря — писмено и устно, — че е водил борба срещу немските окупатори и техните помагачи и е действувал с „пълно съзнание“, като се е борил за свободата на България. „За тая ми дейност вие можете да ме съдите както си искате — се обръща Вапцаров към съдиите и продължава. — Но аз съм длъжен категорично да заявя, че всичко друго не е вярно. Хората, които са работили с мене, които са помагали на моята конспиративна работа, са вършили това със съзнанието, че ми правят само лична, приятелска услуга, без да знаят, че се занимавам с нелегална дейност. В този случай от гледище на нашия закон те са напълно невинни и следва всички да бъдат оправдани. Отговорен за всичко съм само аз“ (к. а.).

Така Вапцаров, също като Петлешков, предпочита да изгори в пламъците на борбата, но да не предаде другарите си. А той вече е знаел, че за поетата отговорност пред съда го очаква неминуема и сигурна смърт. И въпреки това той разрушава всякакви „мостове“ за връщане назад. А и мисъл за измяна на делото, за да спаси личния си живот, у него не е съществувала:

Аз паднах. Друг ще ме смени и . . . толкост.
Какво тук значи някаква си личност!

Това не е само лирика. Не е само изповед пред смъртта, а философия на борбата, превърната в жизнено верую. Това са думи, писани с кръвта на гордото поетово сърце, пулсиращо в пълно съзвучие с ритъма на голямата пролетарска борба. Тъкмо за такива възторжени граждани и поети като Вапцаров важат думите на Христо Радевски, споделени, в стихотворението „БКП“:

Който твоя мъчен хляб е кусал,
с други хляб не свиква вече той.

Вапцаров, като поет на работническата класа, ще предпочете също като Васил Левски: „По-добре е сто години мъки честни, а нежели човек да тъпче честта и вярата си.“ И той, верен на възрожденското си безкористие, не потъпква нито

вярата си в партията, нито собствената си чест. И така се сбъдват пророческите му думи:

Честно ще умра като работник
в устрема за хляб и свобода.

А когато председателят на военно-полевия съд иска да изобличи своя подсъдим в липса на етика и упреква поета, че е било „нечестно“ от негова страна да въвлечи „с измама хората в конспирация“, Вапцаров твърдо, гордо и ясно му отговаря:

„Колкото за морала, за който ми говорите, аз мисля, че интересите на родината стоят по-високо от този морал. В разстояние на четири месеца полицията изясни делото, като гореше с желязо краката ни, като ни слагаше на електрически ток, като ни бесеше до изгубване на съзнание, като ни докарваше до полуца. Там се прилагаха най-префинените изтезания. Средновековната инквизиция бледнее пред изтезанията на полицията.“ Думите на поета са покъртителни. По онова време Дирекцията на полицията е била най-зловещият институт, с огромен апарат, който се е „грижел“ за сигурността на буржоазията. Лично Гешев се е хвалел нееднократно, че е издигнал българската полиция на равнището на виенската. И Вапцаров никак не пресилва, когато подчертава жестокостите на най-префинените изтезания, на които са били подложени той и неговите другари. А самият отговор на поета достатъчно красноречиво характеризира както неговата етика, така и готовността му да защити името и честта на България дори и чрез смъртта си. Дори на самото заключително заседание на съда, когато извикват името му, Вапцаров излиза напред и пред лицето на своите палачи смело заявява:

„— Аз се борих за щастието на моята родина, готов съм да умра за нея . . .“ И тези последни думи на поета пред съда са били произнесени спокойно и твърдо, без всякакъв страх, защото Вапцаров добре е разбирал, че този съдебен фарс само ще узакони насилието и неправдата, скроена по заповедите на гестапо и на немския ни държавен глава. . .

В своите спомени Младен Исаев изтъква, че професионалните инквизитори от Дирекцията на полицията в продължение на четиримесечни адски мъчения са „успели да изтръгнат“ от поета „показания“, каквито са им били „нужни да разстрелят както него, така и другарите му“. За прокурора и за съдиите са били нужни не доказателства по делото, а „признания“, и то дадени под ударите на „гумените палки и тояги, под ужаса на електрическия ток“, както се изразява Исаев. Но Вапцаров е имал гражданската доблест и вътрешната сила да заяви пред военните съдии:

„— Господа съдии, това, което съм писал за себе си, аз поддържам и сега. Моята нелегална дейност беше насочена само срещу германските войски у нас, срещу фашистите и техните български помагачи. Действувах с пълно съзнание, че се боря за свободата на родината си. За тая ми дейност вие можете да ме съдите, както искате. Но аз съм длъжен категорично да ви заявя, че показанията ми, дадени в полицията за другите подсъдими тук, не са верни. Всичко, което са вършили те, извършили са го по мой почин, без да съзнават, че участвуват в конспиративно дело.“ Финалният абзац от спомена на Трайчо Костов гласи: „Би било неправилно да се премълчи, че една значителна част от подсъдимите, в това число и от осъдените на смърт, не бяха могли да издържат страшните инквизиции и бяха правили признания. Но в съда те се държаха добре, а осъдените посрещнаха смъртта геройски, с песен на уста.“ Днес техните образи са реликви и синоним на безсмъртие. Духовният образ на поета е неделим от лирическият герой в поезията му. А тя е вече в кръвта на народа, който е безсмъртен. . .

Пред лицето на смъртта Вапцаров е съзрявал красотата на живота. Спомнял си е волните си дни по Пирина, където гората и планината са събуждали у него възвишени мисли и чувства. Там той забравял всичко делнично, всички горчивини и неправди и е мечтал за нещо много красиво и силно. „Иска ти се да извършиш нещо велико и да смаеш хората, да жертваш живота си за света, душата ти се разперва като птица, готова да полети към висините“ (по спомен на Бойка Вапцарова). Такива силни пориви е възбуждала у него гордата Пирин планина. И ако е тъгувал или е съжелявал за нещо, то е, че така рано трябва да напусне лъчезарието на живота, и то в един момент, когато се решава бъдещето на родината, за което толкова е мечтал; когато по партизанските балкани и на Източния фронт борбата е в своя разгар и падат хиляди свидни жертви в защита на интернационалното отечество. „— Ех, за едно само съжелявам: че не можах да поскитам с партизански отред по Пирина. . .“ — е доверил поетът на своя другар Младен Исаев през една душна вечер, няколко дни преди разстрела. А може би е съжелявал, че пред самия праг на победата е лишен от всякаква възможност да „роди“ песните, които носи в сърцето си и е напълно узрял да ги изпее? . . .

Може би!

Другарите на Вапцаров, останали живи, си спомнят, че в деня, когато поетът е разбрал за смъртната си присъда, е бил също спокоен, но все пак е бил в едно особено състояние, в което рядко е изпадал: подобно на състоянието, когато се е разделил завинаги със сина си, когато е научил за нахлуването на хитлеристите в СССР, когато се е простил с Цвятко Радойнов, изведен на разстрел. . . Но дори и пред смъртта авторът на „Вяра“ и „Песен за човека“ скрива личната си болка и страдание, продължава да мисли за борбата, като се разделя по неповторим начин с народа. Написаното пред самата смърт двукуплетно стихотворение „Борбата е безмилостно жестока“ е ярък документ за драматичния край на човек, приел себежертвата като духовно сродяване с народа и като крайна форма за борба. Това кристално и действено родолюбие, трансформирано в себежертва, се явява и най-висша форма на социалистическия хуманизъм. Вапцаров е превъплътил психологията на революционера, носещ и гордостта, и болката, и подвига, и драмата на самообреклите се на родината комунисти:

Разстрел, и след разстрела — червей.

Това е толкоз просто и логично.

Но в бурята ще бъдем пак със тебе,
народе мой, защото те¹ обичахме!

14 ч. — 23. VII. 1942 г.

Спокойствието на поета съвсем не означава равнодушие към живота. Той моли майка си да отнесе храна на политзатворниците, с които е делил последните глътки въздух. Моли другарката си да завърши архитектура, да строи слънчеви детски домове и да не забрави някой от тях да носи името на Цвятко Радойнов. Моли стиховете му „да не пропаднат“. Поръчва на другарката си да утеши майка му, да се грижи за нея и да не ѝ позволи да се размекне. . .

Когато отново и отново препрочитаме предсмъртните стихове на поета, когато разчленяваме всеки стих, всяка дума или ритмична стъпка, усещаме по пулса на сърцето си, че Вапцаров не се е измъчвал от никакви съмнения, характерни за слабохарактерните хора. Змните на съмненията и недоверието не са изсмуквали трезвостта на неговата мисъл: ясна и чиста. Неговото съзнание не се е раздирило от дилемата — да бъдеш или да не бъдеш. Едно вътрешно равновесие и духовен стабилитет са били постоянни спътници на неговото творческо и гражданско поведение, особено през последните години на неговия живот. И винаги всеки жест се характеризира със зряло постоянство, със скромност и

¹ В оригинала е: се обичахме.

простота, граничеща с величие. Защото всяко истинско дело е облагородено с естествена човечност и жертвен подвиг. . .

Вапцаров не е бил жаден за лиха слава, която по начало му е била чужда и затова всяка помпозност в изразните средства му е органично противна. Той не декларира, а изповядва своите мисли, чувства и преживявания; той не позира, а другарски споделя чистосърдечните си тревоги. И всичко това, за да се домогне до повече художествени открития; да проникне до съкровените тайници на човешката душа и нейното щастие; да се подготви заради човешката радост да воюва по-ефикасно; да ражда щастие и надежди за тези, на които са отнети. . . Не е ли това вече белег на нова човешка душевност? Не е ли признак на нов човешки дух и на непознато социалистическо благодорство! . . .

И когато сме вникнали дълбоко в поетовото битие, заживели сме в неговия поетически свят и сме се домогнали до неговата светла етика и цялостна атмосфера, човек чувства колко нравствена стройност и каква красота съпътствува всяка негова жизнена и поетическа стъпка. Вапцаровата морална чистота, дълбоката му човечност и изисканост като човек и поет, чувството му за отговорност пред своите съвременници и партийната му принципиалност, непрекъснатият внашават спектър с онай трайна духовна младост, която винаги укрепва високите пориви у търсещия човек, подсилва ненаситната му жажда да живее свободно, пълноценно и красиво. . . Подобни нравствени ценности откриваме само у личности като Ботев и Петьофи, като Маяковски и Гео Милев, като Гарсия Лорка или Смирненски. . .

Вапцаров не е човек с обременена наследствена кръв, не е аристократ по произход, ала въпреки това носи в душата си, в поезията си, в поведението си на гражданин нещо много изискано и красиво, по-благородно и ново, което го отличава от някои негови съвременници. Носи хуманизма на една трудова класа, която вярва в своята победа и хвърля най-ценните си кадри в борбата, и то напълно безкористно: защото само работническата класа дава възможност на всички хора да работят в общество от равноправни граждани, без експлоатация, без расови и класови различия, ръководени от принципа — от всекиго според способностите, на всекиго според труда. . . Но Вапцаров е носел и нещо лично, свое, което е подсилвало неговото обаяние като личност. Христо Радевски напълно убедено твърди, че за Вапцаров партийната дисциплина е била нещо много високо, като висш закон, „който стои над всичко“, а дружбата с хората и разговорите с тях са били за него творческа необходимост. А самият Вапцаров е носел много човешка чистота, бил е принципиален човек и крайно безкористен гражданин. Все качества, носени от онези хора, които са били готови да понесат и мъченичеството, и героичната смърт на безсмъртните „човешки същества“. И напълно прав е Радевски, когато споделя: „Много пъти съм си мислил за него (за Вапцаров, б. а.), за гражданската и литературната му съдба и много пъти са ме обземали някакви лукави желания да открия в спомените си нещо такова отрицателно за човека, около когото сияе ореолът на мъченическата смърт. Не успявам. В нашата няколкогодишна близка дружба, когато сме делили горчивини и възторзи, когато сме мечтали и сме спорили — у мене се е запечатал образът на другар с рядка душевна чистота. Стара класическа поговорка гласи, че за мъртвите се говори или само хубаво, или нищо. Вапцаров няма нужда от това снизходително отношение към покойниците.“

Вапцаров не е „пролетарий по рождение“, в замяна на това сам е работник и при това поет на работническата класа и по дух, и по убеждения. Той приема работническата идеология, морала и практиката на пролетариата, като ги превръща в неделима част от своето същество. И силно се е срамувал от връзките на баща си с висшите сановници на буржоазията и с двореца, макар че Данаил Кралчев, Йордан Бадев, пък и Никола Гешев са правили опит да компрометират

поета по най-различни поводи и с най-различни, позволени и непозволени средства: предлагали са му служби, когато той е бил безработен, обещавали са му свобода, когато е бил в кървавите им „лапи“, блазнали са творческото му самочувствие и т. н. И въпреки всичко Вапцаров не е страдал от комплексите на някакъв класоизменник, защото не е поемал никакви заядления към буржоазната класа и не е чувствувал вина за нищо пред никого.

Поетът заживява много отрано с патриотично-борческият патос на българските предосвободителски революционери, възприема още като юноша харамийската вяност към народа на един гениален поет като Яворов, срещал се е лично с него като дете и това е дало трайно отражение върху личността му. На тая основа превъзходно се съчетава възприемането на новите и най-прогресивните идеи на века — на комунистическата идеология — по пътя на пролетарската поезия, на близостта със съветската литература и на силата на Горкиевото човеколюбие. . .

Такова развитие е напълно нормално във всяко отношение. За подобно развитие напомня още Маркс, че най-честната част от интелигенцията на старото общество ще премине на страната на работническата класа. Вапцаровата еволюция е напълно естествена и закономерна, която изцяло се свързва със сложните процеси на прехода от буржоазното общество към комунизма. . .

„— Моята работа мога да отложя, но партийната — не“ — тези думи на Вапцаров, казани пред неговата другарка, са му били ръководен принцип и той успява да изгради у себе си качествата на предан войник на партията, която единствена е била ясната съвест на неговия живот. Вапцаров е бил истински горд с доверието на партията и затова е свързал изцяло собственото си щастие с голямата ѝ борба. И с основание може да се твърди, че Вапцаров не би израсъл като художник, не би се домогнал до познатата ни идейно-емоционална образност, нито до внушителните естетически обобщения и открития, ако той не беше попаднал под влиянието на Българската комунистическа партия, ако той не беше прегърнал с цялото си същество нейната идеология, ако сам не беше участвувал в нейната борба. . .

Сам поет по душа, художник „по характер“, роден с голям талант, Вапцаров не се утвърждава нито като техник, макар да е с техническо образование, нито като артист или драматург, макар да е писал пиеса и да е ръководил драматичен колектив, а се изгражда именно като поет. И съвсем правдиво е самопризнанието на поета, който споделя с другарката си: „Понякога мисля, че друго място в живота освен литературата за мен няма“. И той израства като крупен художник на словото не с мъдростта на библейските „притчи“, а с теорията и практиката на партията, която се превръща в неговата втора рождена майка. . .

И. . . на екрана на спомена ще се редят образите на другари и познати, на живи и загинали. . . И съзнанието ще възпроизвежда преживяното, ще се връща към онези асоциативни опори, които ще възбудят паметта и тя ще рефлектира с учудваща продуктивност.

И всичко ще е вече красив сън. Ала трескавата жажда за живот никога не ще пресекне. Тя може да бликне в желанието да се докоснат свежите листа, шума, на които само дочува. . . да се породи от полета на стрелкащото ято птици. . . И в разширените от тъмнината зеници ще се роди и красива надежда, и гордо страдание, а може би и чисто човешки сълзи. . . които ще скрие, за да не издаде моментната си слабост. Понякога и мъжките сълзи дават сила, за да скриеш слабостта си пред противника и да се простиш гордо и с достойнство с живота. . .

Доскоро безмилостната и жестока борба е изисквала от поета аналитичния му ум и трезвата му преценка за хората; неговата способност да организира подполна организация и умението да се надхитри противника; потребно е било неговото хладнокръвие, сскретност в операциите и дързост в акциите, за да се

удари врагът в решителния час; нужно е било неограничено количество тротил и патрони, пистолети и пушки, бомби и картечници; трябвало е и вдъхновението на поета, безстрашието му, духовната му храброст, денонощните му бдения... И той е давал всичко, на каквото е бил способен. Отдал е едно сърце, жадно за песни и дела. Давал е всичко тъй, както умее...

А сега, ограден от железобетон, зад който дебне „враг стаен“, какво може да даде? — Остава една достойна смърт, която той превръща в знаме.

Вапцаровото поетическо слово раздвижи сърцата и умовете на най-прогресивните съвременници на епохата ни по един неповторим начин. Това идейно-емоционално раздвижване даде нови тласъци за формирането на новото социалистическо съзнание както у нас, след победата на социалистическата революция, така и в много страни, където поезията на Вапцаров се възприема като един образец, достоен за възхищение. Не случайно лауреатът на Нобеловата награда Салваторе Куазимодо казва за Вапцаров: „Той бе един от многото разстреляни поети, в които клокочи това, което през последните години се налага като въпрос и като „обвинение“... Тук звучи и волята на осъдения на смърт. Това, разбира се, не е тема за съвременната поезия, но това е онзи „подземен тътен“, който трябва да звучи в стиховете на съвременните поети!“ Така започва големият път на Вапцаров...

Животът на Никола Вапцаров опровергава по един категоричен начин мнимата сила на религията. Както се знае, като младеж Вапцаров е вписвал в графата „религия“ — евангелист. Като „курсант“ е получавал специално разрешение да ходи в църква. И може да се смята, че като младеж той искрено е вярвал в правдата на „притчите“ и в неопетнената човешка обич, но ето че идва един момент, когато под въздействието на самия живот, който разкрива на младежа истинските закономерности в развитието на природата и обществото, и гражданското му съзнание съзрява за действителната същност на живота, като се освобождава от „плесента“ на старото. Сам поетът изповядва в „Имам си родина“ следното:

Учеше ме, майко, ти със притчи
да обичам всички като теб.
Бих обичал, майко, бих обичал,
но ми трябва свобода и хлеб.

В душата на поета се е родила вече новата, комунистическата „вяра“, другата „религия“ на живота, за която сам Вапцаров споделя:

Тя е бронирана
здро̀во в гърдите
и бронебойни патрони
за нея
няма открити!
Няма открити!

Поетът отхвърля завинаги заслепяващата ретроградност и заменя старата мързост на застоя и инертността с философията на революцията. Той насочва цялата си дейност за изменението на света. Към това ни насочва и автобиографичния стих на поета от „История“:

Мъдруваха башите в къщи —
„Така било е и ще бъде“...
А ние плоехме намръщено
на оглупялата им мързост.

„Човешкото“ у Вапцаровото сърце произтича не от бога, а от извора на народното страдание, от нещастията на окупираната ни родина, от „робската мъка“, —

която в сърцето
народно е свила
възел от змии.
(„Доклад“)

„Аз страдам за своята родина“, заявява поетът. И защото не е вече безразличен към това народно страдание, защото е влюбен в бъдещето на човека и в красотата на социалистическата си родина, той се жертвува за тях. . . Изабщо Вапцаровото човеколюбие е основано върху научното схващане за човека и човешкото общество. Затова най-големите и истинските хуманисти на съвременността са поддръжниците на марксизма-ленинизма, които активно бранят достойнствата и честта на съвременния човек. Тъкмо за тях интересите на мирните хора и на цялото прогресивно човечество са основното и най-главното в тяхната икономическа и идеологическа дейност. . .

Онова общество, в което Вапцаров се е чувствувал като вътрешен емигрант, в което е уволюван по „неблагонадеждност“ от работа, което го е гонило като „скот“ към „скотобойната“ е вече обявило „смъртна присъда“ на поета като враг на народа. Буржоазията съвсем съзнателно погубва най-добрите синове на народа и с това извършва най-гнусните си престъпления пред бъдещето и на настоящето на нацията. . .

Поетът посреща спокойно присъдата. От спомените на живите му съвременници знаем, а и от предсмъртните му стихотворения личи, че той предварително е изстрадал целия ужас на собствената си смърт. На своите трагични изживявания той е погледнал съвсем философски. Не е искал да се самозаблуждава и е могъл да се самонаблюдава как враговете на народа го „водят“ „като добитък“ към кланицата на фашизма. Никак не му е било лесно, вързан и окован, да се даде на своите политически противници да се гаврят с него, но не е имал избор: бил е твърдо решен да изпие до дъно горчивата чаша на своята трагедия и то с пълно и трезво съзнание.

По това време поетът е бил като сянка. Напълно отслабнал, с преbledняла кожа, залепена о костите. Небръснат като „пог“. С тъжен и дълбок поглед. Единствено неговите черни очи са издавали напрежението на голямата драма, която той е преживявал. Очи със страшна вътрешна тревога. Неспойни и силни очи, които сякаш мигновено прониквали и зад железобетона и отново са се връщали, за да проникнат в цялото съдържание на един млад, но тежък живот. В този поглед, в който са пламтели зениците на енергичните му очи, се е четял непознат блясък на нещо съвсем ново и непознато дотогава. Някаква одухотвореност и неуловима светлина са заливали лицето. Съзнанието се е стремяло да се докосне до това „непознато“, да го догони и усети, да го проанализира и вникне в него до пределна яснота. И то все ще се изплъзва, затрупано от непрекъснат прилив на спомени и преживявания. Сетивата сякаш не възприемат онова, което е пред тялото, а онова, което е било. . . Видимо, животът е бързал, борбата е бързала, революцията е бързала, та не е имал достатъчно време да остане насаме със себе си, за да обгърне в пълнота с духовния си взор цялата сложност на процесите и всичката простота на смъртта:

Разстрел, и след разстрела — червеи.

За него всичко това е и „просто“ и „логично“. Вапцаров влага нова съдържателност на думите, защото след тях следва едно непреодолимо „но“, което ни насочва вече към втория живот на поета, където започва безсмъртието, съзряло в „бурята“, в която народ и личност са неделими. Поетът е изградил невидими мостове между себе си и хората и неговото лично „аз“ звучи като изповед на мнозинството много повече от онова „ние“, с което са представляли „величеството“, в името на когото са разстреляли поета. Затова безсмъртието на народа

се слива с безсмъртието на поета. . . Това самочувствие на Вапцаров е родено много по-отрано, още когато се сраства с атакуващата класа, когато завоюва правото да говори от нейно име:

Моторът, който пее горе,
е труд на моите ръце.
А тази песен на мотора
е кръв от моето сърце.
(„Двубой“)

Поетът интернационалист, човекът, патриотът, който е обгръщал всички паралели и меридиани, за да вгради душата си в поривите на защитниците на Мадрид и да зъзне с полярниците към Северния полюс, за да защити работника от Тексас или хамалина от Алжир чувствава и с последната си фибра на кръвта, че той загива, усещайки края на стария свят, затова този „свят“ е така жесток. Затова така остро и смъртоносно жият в „предсмъртен ужас“ неговите екзекutori. . .

Но Вапцаров много добре е разбирал, че да бъде унищожен физически е най-лесно за неговите убийци. И в същото време много трудно. Те също разбират, че всяка праведна смърт е раждане на ново комунистическо знаме в борбата и разстреляният е вече нов герой, воюващ с образа на това знаме. И затова палачите на Вапцаров са правили всичко възможно да опетнят неговото име още преди разстрела му. Ала тази версия не е била тайна и за самия поет. И сякаш самата смърт се превръща в една още по-голяма арена, където се сражават двата свята. . . Трагичните изживявания на Вапцаров съставляват една от най-големите драми на нашата съвременност, но за съжаление останала все още скрита за нас, нереализирана нито в едно художествено произведение.

Погледнал така спокойно на собствената си смърт, Вапцаров ще съзре дори някаква мъничка радост в предсмъртната „сватбената церемония“ на своя незаменен другар Антон Попов с Росица. И след това започва „краят“. Най-напред мислено ще се прости с угасналото слънце, с живота, с партията. Ще се прости с човека, най-близкия човек, с когото е делил лишения и глад, сълзи и горестни надежди по рожба, дом и бъдеще. Ще сподели сърцераздиращата си болка по любимата майка. . .

И когато застане пред дулата на своите палачи ще бъде съвсем прост като истината. Залпът покосява всичко. И става страшно тихо. Там, където безпощадно е било сърцето на поета, разцъфтява една голяма роза. . . И толкова тихо, че едва шептящите му устни допаяват „Тоз, който падне“. . . И всички чули предсмъртната му песен.

Чуваме я и днес! . . .